

ניחומים

וַיִּשְׁמְעוּ שְׁלֹשֶׁת רְעֵי אִיּוֹב אֶת כָּל הַרְעָה הַזֹּאת הַבָּאָה עָלָיו ... וַיַּעֲדוּ יַחְדָּו לְבֹאֵא לָנוּד לוֹ וּלְנַחֲמוֹ: (איוב ב יא).¹

אבות דרבי נתן נוסח א פרק יד – חמשת תלמידי רבן יוחנן בן זכאי באים לנחמו

כשמת בנו של רבן יוחנן בן זכאי נכנסו תלמידיו לנחמו.²

נכנס רבי אליעזר וישב לפניו ואמר ליה: רבי, רצונך אומר דבר אחד לפניך? אמר לו: אמור.³ אמר לו: אדם הראשון היה לו בן ומת וקבל עליו תנחומין ... אף אתה קבל תנחומין.⁴ אמר לו: לא די לי שאני מצטער בעצמי, אלא הזכרת לי צערו של אדם הראשון.

נכנס רבי יהושע ואמר לו: רצונך אומר דבר אחד לפניך? אמר לו: אמור. אמר לו: איוב היו לו בנים ובנות ומתו כולם ביום אחד וקבל עליהם תנחומין אף אתה קבל תנחומין ...⁵ אמר לו: לא די לי שאני מצטער בעצמי, אלא שהזכרת לי צערו של איוב.

נכנס רבי יוסי וישב לפניו.⁶ אמר לו: רבי, רצונך אומר דבר אחד לפניך? אמר לו: אמור. אמר לו: אהרן היו לו שני בנים גדולים ומתו שניהם ביום אחד וקבל עליהם תנחומין, שנאמר: "וידם אהרן" (ויקרא י ג) - אין שתיקה אלא תנחומין ואף אתה קבל תנחומין. אמר לו: לא די לי שאני מצטער בעצמי, אלא שהזכרתני צערו של אהרן. נכנס רבי שמעון ואמר לו: רבי, רצונך אומר דבר אחד לפניך? אמר לו: אמור. אמר לו: דוד המלך היה לו בן ומת וקבל תנחומין ...⁷ אף אתה רבי קבל תנחומין. אמר לו לא די שאני מצטער בעצמי אלא שהזכרתני צערו של דוד המלך.

נכנס רבי אלעזר בן ערך. כיון שראהו, אמר לשמשו: טול כלי ולך אחרי לבית המרחץ, לפי שאדם גדול הוא ואיני יכול לעמוד בו.⁸ נכנס וישב לפניו ואמר לו: אמשול לך משל. למה הדבר דומה? לאדם שהפקיד אצלו המלך פיקדון. בכל יום ויום היה בוכה וצועק ואומר: אוי לי! אימתי אצא מן הפיקדון הזה בשלום? אף אתה רבי, היה לך בן, קרא תורה מקרא נביאים וכתובים משנה הלכות ואגדות ונפטר מן העולם בלא חטא. ויש לקבל עליך תנחומין כשהחזרת פיקדונך שלם. אמר לו: רבי אלעזר בני, נחמתי כדרך שבני אדם מנחמין.⁹

¹ אבלויות נוספות על בנים וניחומים במקרא יש אצל יעקב, אהרון ודוד, כפי שנראה בהמשך.

² כאן מדובר ברבן יוחנן בן זכאי התנא מייסד כרם ביבנה ומקים עולה של תורה אחרי חורבן בית שני (גיטין נו ע"ב). חמשת תלמידי המובהקים הם: ר' אליעזר בן הורקנוס, רבי יהושע בן חנניה, רבי יוסי הכהן, רבי שמעון בן נתנאל ורבי אלעזר בן ערך (מסכת אבות פרק ב משנה ח). רבי יוחנן אחר ששיכל עשרה מילדיו הוא ר' יוחנן בר נפחא, אמורא דור שני מגדולי אמוראי ארץ ישראל, בר פלוגתא של ריש לקיש גיסו. ראו ברכות דף ה ע"ב: "אמר רבי יוחנן: דין גרמא דעשיראה ביר". ומשם למדנו שחז"ל ראו במות ילדים ייסורים של אהבה.

³ ראו בגמרא מועד קטן כח ע"ב "אין המנחמין רשאים לומר דבר עד שיתפתח האבל". וכאן נראה שרבן יוחנן בן זכאי שתק זמן ממושך ור' אליעזר בן הורקנוס תלמידו ביקש את רשותו לפתוח בדברי נחמה.

⁴ מה ההוכחה שאדם קבל תנחומים על מות הבל בנו? אומר המדרש (בחלק שהשמטנו): "שנאמר: 'וַיַּדַע אָדָם עוֹד אֶת אִשְׁתּוֹ וַתֵּלֶד בֶּן וַתִּקְרָא אֶת שְׁמוֹ שֵׁת כִּי שֵׁת לִי אֱלֹהִים יָרַע אַחַר תַּחַת הַקֶּלַי כִּי הִרְגוּ קַיִן" (בראשית ד כה).

⁵ מה ההוכחה שאיוב קבל תנחומים על מות בניו ובנותיו? אומר המדרש (בחלק שהשמטנו): שנאמר: "ה' נתן וה' לקח יהי שם ה' מבורך (איוב א' כ"א)". ניתן להתווכח עם המדרש ולומר שזה צידוק הדין ולא בדיוק קבלת תנחומים.

⁶ הפרדנו בפסקה בין כניסה לכניסה ונראה שאכן כל אחד מתלמידי רבן יוחנן בן זכאי נכנס לבדו, זאת לעומת רעי איוב שבאו לנחמו שלושתם ביחד ונכנסו "בשער אחד" (בבא בתרא טז ע"ב). ועכ"פ, ברור שהקפידו לא להיכנס אחד לדברי חברו.

⁷ אף כאן, בדומה לאדם הראשון שדוד קבל תנחומים היא מזה שהמשיך את קיום המשפחה והביאו הוא ואשתו בת שבע בן אחר – הוא שלמה. "ומנין שקבל דוד תנחומין? שנאמר: וינחם דוד את בת שבע אשתו ויבא אליה וישכב עמה ותלד בן ויקרא את שמו שלמה (שמואל ב יב כד)".

⁸ ראו שוב באבות ב ח, דברי אבא שאול בשמו של ריב"ז על ר' אלעזר בן ערך: "אם יהיו כל חכמי ישראל בכף מאזניים ורבי אליעזר בן הורקנוס אף עמהם, ור' אלעזר בן ערך בכף שנייה – מכריע את כולם". עצם בואו של ר' אלעזר בן ערך, גדול תלמידיו של ר' יוחנן בן זכאי לנחמו גרם לו לרצות להפסיק את האבל וללכת לבית המרחץ. והדברים שיאמר יוסיפו וינחמו את ר' יוחנן בן זכאי. ועל סופו הקשה של ר' אלעזר בן ערך שפרש/ משאר החכמים ושכח את תורתו, ראו דברינו [החרש היה לבב](#) בפרשת החודש.

⁹ הרעיון שמוות הוא החזרת הפיקדון מצוי גם במדרשים על פטירת אהרון. ראו מדרש תנחומא (בובר) פרשת חוקת – הוספה וכן במדרש אגדה (בובר) פרשת חקת כ כז: "אמר לו משה: אחי פקדון יש לו הקב"ה בידך ורוצה שתתן לו פקדונו. אמר לו אהרן: אחי, ויקח פקדונו אדון שפקד יקח פקדונו". מוטיב הפיקדון לניחומים, מופיע גם בסיפור על מותם של שני בני ר' מאיר וברוריה אשתו, מדרש משלי פרק לא: "אשת חיל מי ימצא - אמרו: מעשה היה בר' מאיר שהיה יושב ודורש בבית המדרש בשבת במנחה, ומתו שני בניו. מה עשתה אימנו? הניחה שניהם על המטה ופרשה סדין עליהם. במוצאי שבת בא ר' מאיר מבית המדרש לביתו, אמר לה: היכן שני בני? אמרה: לבית המדרש הלכו. אמר לה: צפיתי לבית המדרש ולא ראיתי אותם. נתנו לו כוס של הבדלה והבדיל, חזר ואמר: היכן שני בני? אמרה לו: הלכו למקום אחר ועכשיו הם באים. הקריבה לפניו המאכל ואכל ובירך. לאחר שבירך אמרה לו: רבי, שאלה אחת יש לי לשאול לך. אמר לה: אמרי שאלתך. אמרה לו: רבי, קודם היום בא אדם אחד ונתן לי פיקדון, ועכשיו בא ליטול אותו. נחזיר לו או לא? אמר לה: בתי, מי שיש פיקדון אצלו הוא צריך להחזירו לרבו. אמרה לו: רבי, חוץ מדעתך לא הייתי נותנת אצלו.

מסכת מועד קטן דף כח עמוד ב – ארבעה החכמים שבאו לנחם את רבי ישמעאל

תנו רבנן: כשמתו בניו של רבי ישמעאל נכנסו ארבעה זקנים לנחמו: רבי טרפון, ורבי יוסי הגלילי, ורבי אלעזר בן עזריה, ורבי עקיבא. אמר להם רבי טרפון: דעו שחכם גדול הוא, ובקי באגדות, אל יכנס אחד מכם לתוך דברי חבירו.¹⁰ אמר רבי עקיבא: ואני אחרון. פתח רבי ישמעאל ואמר: רבו עונותיו, תכפוהו אבליו, הטריח רבותיו פעם ראשונה ושנייה.¹¹ נענה רבי טרפון ואמר: "ואחייכם כל בית ישראל יבכו את השרפה" (ויקרא י ו) - והלא דברים קל וחומר: ומה נדב ואביהוא שלא עשו אלא מצווה אחת ... כך,¹² בניו של רבי ישמעאל - על אחת כמה וכמה. נענה רבי יוסי הגלילי ואמר: "וספדו לו כל ישראל וקברו אותו" (מלכים א יד יג) - והלא דברים קל וחומר: ומה אביה בן ירבעם שלא עשה אלא דבר אחד טוב ... כך, בניו של רבי ישמעאל - על אחת כמה וכמה ... נענה רבי אלעזר בן עזריה ואמר: "בשלום תמות ובמשרפות אבותיך המלכים הראשנים אשר היו לפניך כן ישרפו לך" (ירמיהו לד ה) - והלא דברים קל וחומר: ומה צדקיהו מלך יהודה, שלא עשה אלא מצווה אחת, שהעלה ירמיה מן הטיט - כך, בניו של רבי ישמעאל - על אחת כמה וכמה. נענה רבי עקיבא ואמר: "ביום ההוא יגדל המספד בירושלים כמספד הדדרמון בבקעת מגדון" (זכריה יב יא) ... - והלא דברים קל וחומר: ומה אחאב מלך ישראל, שלא עשה אלא דבר אחד טוב ... כך, בניו של רבי ישמעאל - על אחת כמה וכמה.¹³

מסכת כתובות דף ח עמוד ב – ברכת אבלים

א"ל: קום אימא מלתא כנגד אבלים, פתח ואמר: אחינו המיוגעים המדוכאין באבל הזה ... בעל נחמות ינחם אתכם, ברוך מנחם אבלים.¹⁴

א"ל: קום אימא מלתא כנגד מנחמי אבלים, פתח ואמר: אחינו גומלי חסדים בני גומלי חסדים המחזיקים בבריתו של אברהם אבינו ... בעל הגמול ישלם לכם גמולכם, ברוך אתה משלם הגמול.¹⁵

מה עשתה, תפשתו בידה, והעלה אותו לאותו חדר, והקריבה אותו למטה, ונטלה סדין מעליהם, וראה שניהם מתים ומונחים על המטה. התחיל בוכה ואומר: בני בני, רבי רבי, בני בדרך ארץ, ורבי שהיו מאירין פני בתורתן. באותה שעה אמרה לו לר' מאיר: רבי, לא כך אמרת לי, אני צריך להחזיר הפיקדון לרבו? אמר: ה' נתן וה' לקח יהי שם ה' מבורך (איוב א כא). אמר ר' חנינא: בדבר הזה נחמתו ונת'י שבה דעתו, לכך נאמר: אשת חיל מי ימצא (משלי לא א).¹⁰

לומר "דבר חדש". "פנים חדשות" בשמחה ו"דברים חדשים" באבל (ראו דין "פנים חדשות" בדיני אבלות, גמרא מועד קטן כא ע"א). דבר חדש זה כנראה גם קשור לכך שלא ידברו המנחמים בערבוביה, מה שנראה שהקפידו שם החכמים. אבל הדבר החדש שחידש כל אחד, מהו?

המנחמים חיכו עד שר' ישמעאל פנה אליהם ורק אז החלו לנחם אותו. ראו שוב מועד קטן כח ע"ב: "אמר רבי יוחנן: אין מנחמין רשאים לומר דבר עד שיפתח אבל, שנאמר: אחרי כן פתח איוב את פיהו, והדר: ויען אליפז התימני (איוב ג). ובמדרש הקודם ראינו שהמנחמים בקשו רשות לפתוח בניחומים.¹¹

כך היה שכרם שכל בית ישראל התאבלו עליהם.¹²

מדרש זה לכאורה "מרשים" פחות מהמדרש הקודם. אין כאן פואנטה מיוחדת וגם ר' עקיבא שמבקש לדבר אחרון, חוזר על המוטיב של קודמיו. כולם מנחמים באותו סגנון ורעיון. אם יש חידוש, הוא דווקא בפתיחה של ר' ישמעאל שמתנצל שבגין אבלו הוא מטריח את חכמי ישראל לבוא אצלו. אולי באמת, מה שמדרש זה אומר הוא שלא צריך לבוא עם "פואנטה" מיוחדת ולחשוב על ברכה יוצאת דופן. גם אם המנחם חוזר על דברים שנאמרו כבר (ויאמרו עוד), עצם ההשתתפות בצער, עצם הטרחה לבוא, לשבת עם האבל ולומר לו משהו - הם העיקר. ראו מסכת סוטה דף יד ע"א: "אחרי ה' אלהיכם תלכו? וכי אפשר לו לאדם להלך אחר שכניה? ... אלא להלך אחר מדותיו של הקב"ה ... הקב"ה ביקר חולים ... אף אתה בקר חולים. הקב"ה ניחם אבלים, דכתיב: (בראשית כה) ויהי אחרי מות אברהם ויברך אלהים את יצחק בנו, אף אתה נחם אבלים". ובאמת, מקריאת המדרש הקודם עד תומו (ראו אבות דרבי נתן נוסח א סוף פרק יד), נראה שסופו של ר' אלעזר בן ערך, שבלט בדברי הנחמה שלו לעומת שאר המנחמים שחזרו איש על דברי קודמו, היה עגום ביותר. ראו דברינו [החרש היה לבב](#) בפרשת החודש.

הספדן משמש פה למנחמים שלא תמיד מוצאים את המילים המתאימות ואומר בשמם לאבלים את ברכת האבלים: "בעל נחמות ינחם אתכם, ברוך מנחם אבלים". ואין בידינו את הנוסח המלא של ברכת אבלים שלפי המשתמע מהגמרא בכתובות הייתה עשירה אף מברכת שבע ברכות ונהגה בעשרה. ראו דברינו [ברכת אבלים](#) בדפים המיוחדים.¹⁴

הספדן גם משמש פה לאבלים שלא תמיד מוצאים את המילים המתאימות להשיב למנחמים ומודה בשמם: "בעל הגמול ישלם לכם גמולכם, ברוך אתה משלם הגמול". אבל ר' עקיבא לא היה זקוק לספדן וענה למנחמיו כפי שמסופר בשני מקורות. במסכת מועד קטן כא ע"ב: "מעשה ומתו בניו של רבי עקיבא, נכנסו כל ישראל והספידום הספד גדול. בשעת פטירתו עמד רבי עקיבא על ספסל גדול ואמר: אחינו בית ישראל שמעו! אפילו שני בניו חתנים - מנוחם הוא בשביל כבוד שעשיתם. ואם בשביל עקיבא באתם - הרי כמה עקיבא בשוק. אלא כך אמרתם (תהלים ל"ז) תורת אלהיו בלבו וכל שכן ששכרם כפול, לכו לבתיכם לשלום". ובנוסח (או אירוע) אחר, ראו גם מסכת שמחות פרק ח הלכה יג: "נתקבצו קהל גדול לכבוד בנו של רבי עקיבא, אמר להם הוציאו לי ספסל מן הקברות, הוציאו לו ספסל מן הקברות, וישב עליו ודרש ואמר, אחינו ישראל שמעו, לא שאני חכם, יש כאן חכמים ממני, ולא שאני עשיר, יש כאן עשירים ממני, אנשי דרום מכירין את רבי עקיבא, אנשי גליל מאין מכירין את רבי עקיבא, הנשים והטף מאין, אלא יודע אני ששכרם מרובה, שלא נצטערתם ובאתם אלא לכבוד תורה ולשם מצוה, מנוחם אני".¹⁵

א"ל: קום אימא מלתא כנגד כל ישראל, פתח ואמר: ריבון העולמים, פדה והצל, מלט, הושע עמך ישראל מן הדבר ומן החרב ומן הביזה, ומן השידפון ומן הירקון, ומכל מיני פורעניות המתרגשות ובאות לעולם, טרם נקרא ואתה תענה, ברוך אתה עוצר המגפה.¹⁶

בראשית רבה פרשה פד סימן כא = מתנחמים על המתים ואין מתנחמים על החיים

"ויקומו כל בניו וכל בנותיו לנחמו וימאן להתנחם" - מטרונה שאלה את ר' יוסי, אמרה לו: כתוב: "כי יהודה גבר באחיו" (דברי הימים א ה ב), וכתוב: "וינחם יהודה ויעל על גוזזי צאנו". וזה שהוא אביהם של כולם "וימאן להתנחם"? אמר לה: מתנחמים על המתים ואין מתנחמים על החיים.¹⁷

"ויבך אותו אביו" - זה יצחק. רבי לוי ור' סימון אמרו: אצלו היה בוכה וכיון שיצא מאצלו היה הולך ורוחץ וסך ואוכל ושותה.¹⁸

שמות רבה מח א – משל הספינה שיוצאת מהנמל וזו שנכנסת

"טוב שם משמן טוב ויום המוות מיום היוולדו" - יום מיתתו של אדם גדול מיום לידתו, למה? שביום שנולד בו, אין אדם יודע מה מעשיו. אבל כשמת, הוא מודיע מעשיו לבריות. הוי: "ויום המוות מיום היוולדו". אמר ר' לוי: משל לשתי ספינות שהיו פורשות לים הגדול. אחת יוצאת מן הלימין¹⁹ ואחת נכנסת ללימין. זו שיוצאת, היו הכל שמחין בה. זו שנכנסת, לא היו הכל שמחין בה. פקח אחד היה שם, אמר: חילופי הדברים אני רואה כאן: זו שהיא יוצאת מן הלימין, לא היו הכל צריכים לשמוח, שאינן יודעין באיזה פרק היא עומדת ומה ימים מזדווגין לה ומה רוחות מזדווגות לה. וזו שנכנסת ללימין, היו הכל צריכין לשמוח, לפי שהם יודעים שנכנסה בשלום ויצאה בשלום מן הים. כך, אדם נולד - מונין לו למיתה, מת - מונין לו לחיים.²⁰ ועליו אמר שלמה: "ויום המוות מיום היוולדו" (קהלת ז א).²¹

בכו לאבלים ולא לאבידה, שהיא למנוחה ואנו לאנחה. (מועד קטן כה ע"ב).

מחלקי המים

ירושלים

אל מלא רחמים שוכן במרומים, המצא מנוחה נכונה על כנפי השכינה במעלות קדושים טהורים וגיבורים, כזוהר הרקיע מזהירים, לנשמות הקדושים שנלחמו בכל מערכות ישראל, במחירת ובצבא ההגנה לישראל ושנפלו במלחמתם ומסרו נפשם על קדושת השם, העם והארץ. בעבור שאנו מתפללים לעילוי נשמותיהם, לכן בעל הרחמים יסתירם בסתר כנפיו לעולמים ויצרור בצרור החיים את נשמותיהם, ה' הוא נחלתם, בגן עדן תהא מנוחתם וינוחו בשלום על משכבותם ותעמוד לכל ישראל זכותם ויעמדו לגורלם לקץ הימין ונאמר אמן.

¹⁶ הספדן גם נושא תפילה לציבור בכללותו, לעם ישראל. ראו גם הנוסח במסכת ברכות יט ע"א: "יהי רצון מלפניך ה' אלהינו שתגדור פרצותינו ופרצות כל עמך בית ישראל ברחמים".

¹⁷ המדרש שואל (המטרונה) איך זה שיהודה עובר לסדר היום ומתנחם כ"כ מהר בעוד שאביו עדיין יושב אבל בשקו ובתעניתו? נראה שהשאלה היא הן על יהודה והן על יעקב שמיאן להתנחם שהרי אסור להתאבל על המת יותר מדי (מועד קטן כז ע"ב, בבא בתרא ס ע"ב). התשובה לשניהם היא שמתנחמים על המתים, אבל אין מתנחמים על החיים. יהודה מידיעה ויעקב מחוש אבהי או רוח הקודש.

¹⁸ הבאנו מדרש זה כנגד כל אותם מקרים קשים של "נעדרים", בהם הלב ממאן להתנחם כי אולי יש שביב של תקווה. "מתנחמים על המתים ואין מתנחמים על החיים". במקרה של יעקב ויוסף, עכ"פ, היה לאבל סוף טוב ואין למנות את יעקב ביחד עם אהרון, דוד ואיוב. לגבי דוד, ראו התנהגותו אחרי מות הילד: "ויקרא דוד כי עבדיו מתלחשים ויבן דוד כי מת הילד ... ויקם דוד מהארץ וירחץ ויסף ויחלף שמלתיו ... ויאמרו עבדיו אליו מה הדבר הזה אשר עשיתך בעבור הילד חי צמת ותבך וכאשר מת הילד קמת ותאכל לחם: ויאמר בעוד הילד חי צמתי ואבכה כי אמרתי מי יודע ויחנני ה' ויחיי הילד: ועתה מת למה זה אני צם האיכל להשיבו עוד אני הלך אליו והוא לא ישוב אלי" (שמואל ב יב יט-כג).

¹⁹ נמל

²⁰ רבים וטובים התקשו באמירה זו וניסו, בין השאר, לקשר אותה עם תחיית המתים. בפרט החצי השני של המשפט: "מת - מוננים לו לחיים", לאמר, שמתחילים לספור את השנים לתחייתו מחדש. ואולי ההסבר הוא כדלהלן: כל עוד דאדם חי, המניה של שנותיו: בן ארבעים, בן חמישים וכו', היא בעקיפין מניית יתרת חייו שהרי ברור ששנותיו של האדם קצובות. מה גם שנהגו לומר: עד 120, היינו, נותרו לך עוד כך וכך שנים (במקרה האידיאלי). מאידך, מרגע שאדם נפטר, מונים לשנות פטירתו ובכך מזכירים, בעקיפין, את שנת חייו האחרונה ונזכרים איך היה כאשר עוד חי ואין למניה הגבלה. ועדיין צ"ע וביאור.

²¹ ובמקבילה ברות רבה ב ז הוא מסיים: "הכל מת והכל למיתה, ואשרי אדם שיצא בשם טוב מן העולם". אולי גם זו נחמה וזכות לנופלים שאנו זוכרים אותם במעשיהם הטובים ובשמם הטוב. הם כמו אניה שחזרה ממסע מפרך בלב ים והטילה עוגן בחוף מבטחים. יהי זכרם הטוב ברוך.